

pp. 1-90*

794 (794) PP. 1-90 ind. f. 282 F. H. Vilakazi #10
 rec 28/8/47 26 pp £3-10-0 A13/3/21
 Phephetha and Vilakazi's history etc. III
 Vilakazi (abase ngom nengomna)
 Lapha amaNgwane ngobolwano
 omudakufuthi. Uhuba babe
 bomwana bafuye ekhahomna.
 kwathi uhuba umgwane wokuba
 gola alandele uzulu kephuma
 enhla nezwe lase Africa wabo
 ka ngasobonjeni yena. Nengoba
 abantw abamnyama bathi
 ngokuchela phakathi ne Africa
 wafumana izizwe zinye ku
 leli lase South Africa kanye no
 ngwane wafumana amalabi
 akwa mlaba mhosi yawo. Sengathi
 nawo ayapha kuleli lase
 Bonjeni ebalekela uzulu. Uma
 hala lana ayaphila ngokuzunge
 la izinyamazane engenazo izi
 nhomo. Phoke aye nezintombi
 ezimbili ayezithanda umgwane

794

K13/21

2

2 Kuthena ukuba uMlaba u
 mugamsele ngentombi yakhe
 enkeli kakulu uMyanose wa
 jabula kakulu uNwane wa
 uyawayeka akawa bulala yona
 amalala kwakuyizwanya^{ya} e
 silula nasemkhweni singena
 wo amandla. Kutho ukuba
 uMyanose agane kwa Nwane
 amakhosikazi ka Nwane awa
 thokoza ngaye ngoba naye uNwane
 walibala uyona uMyanose aka
 be esawabaka amakhosikazi
 akhe kwathi nentando kazi
 yakhe uMamshengu akabe e
 sayiraka. Kwathi ngokubona
 ukuthi umuzi wakhe uyaya
 bona wamusa uMyanose
 emzini wakhe enkeli owa
 wase Madlangeni wamusa phe
 zokoluthu oluncane kwa Hoho

794

k

K13/21

3

3 wamakhela khona umuzi o
mkhulu wamuhambisa nesi
zwe sakwa Mlotha somfwa bo
kayise esagala ngokusalabe sona
sona umgwane sandela uzulu
kuthena nwa sandela.

khona inkosazana yamakhala
yase izala umfana wakamhlepha
igamalakhe kwakuwu Mpephetha
nazi izibongo zakhe:

umpephethu wenzululu
zakafo.

indlela zimazombezombe
umafika nwa wadla u
bukhosi.

Inqwe indla ngamakhala oyo.
komfana wamthanda kakhulu
uyise kunabanye wayesemenza
Inkosikazi umina. Kapheke amna
ngwane akhuya umhlela ama
ngwane afuna ukumkubala

794

K13/21

4

4 Umma nonfana. Kuthena
 kunjalo nenkosi afuna ukuyi
 kuhlala. Ukusuka kwayo emzi
 ni wayo emahlangeri yemw
 kha yayi yafika emzini wayo
 ebubuku yahlomisa umotha
 ukuba ayelikelele. Nawohe a
 makala yahlomisa ukuyokwela
 lela uNgwane ekulaweni yibo a
 bantu bakhe. Impi lena yalwe
 la phezu emtsheni zasemaba
 ne lapho kukhona idiloba elikh
 lu lama ngwane namhlanjano
 lena eyama ngwane yayibolwa
 uNyamini ^{two} Mhengo eyona kwa
 kuyincedu enkulu kaNgwane
 ukuzi uk ngwane aphumy
 le aye ayofinjelela emzini a
 khe kwa Hobe wasiywa ^{ukuyincedu} uNyamini
 injanga yempi ayamfihla y
 ukhumbisa emzini emnandi

794

K13/21

5

5

kantu iyamazi ukuthi ukomw
 nye. kuthena nomo ivimbeyela
 lapho yalindela ukuthi kuzo
 kuzo aphume. kuthiwa yawubw
 bisa lowo muzi. Umyamwani use
 thumela kuSemi avumayo u
 muzi wakhe ungwane ukuthi
 akemuke nyakulawa lapho
 wochu yakhe enkulu ihlangene
 nendodana yakhe u Alamini ya
 kwama mbenge. kapho ama
 ngwane adabuka kabili ama
 nye abamba wayo inkosi ama
 nye abangabuyona indodana
 deyeche. Abaningi babanga
 ku Alamini. kwenzima ngoba
 ama haka bengawafuni kengq
 funo ukuthi ukuphela anga
 ba inkosi yama ngwane.
 Ukuthi kwazo impi.
Umyamwani uckhiza umhlobo

794

K13/21

6

6 Umyawo wabiza izinduna zonke
 ezisechuzane ngazvuna uMlamini
 zonke khona uMaMlangeni. Wa
 yesebakhile uNgwane Tsehuwa
 kubo. Seyona indaba indaba
 yempu nokuphuma kwayo ngo
 bo ubusuku obulandelayo.
 Wathula uMnyameni kuthu
 na umasebeya ukhohlulu
 manxa wavela ngoku khuya
 umhlola. Nabulala umtho
 izinyane kengonyama ngomkha
 ukengayiligene na naga
 tha igwe, nangenisa izitha ekha
 ya umyami zinduna na? kuthu
 wa wafela kapho uMnyameni
 ugwaqwa uMyawo ngokho ayo om
 nye, ucaselwa ukuba avimbe
 le impi sempikhile yena. Ngo
 kufa kukaMnyameni, walji
 khipha impi yabeka khona

794

K13/21

7

7 kwa Hoho. Mhambi naye w
 Mlotha usijikhiplile iyakhe
 impi kanye nyamabala, wa
 the ayhambc iyohlala uindc
 le khona zintabeni zase Mbatane
 kwathi salibele ukuzingela izi
 nyamazane lena yenkosi kwe
 zwakala uMlotha esemereza impi
 ukuba ikuye ikuthane ngo ba
 sekubona kala ihlangana lala
 na yakwa Alanini ligamuka
 yabuyayonke impi yaseiya
 phakwa nayo khonalapho. Kwo
 kuntambana kwenzhalokhuyng
 ba yalwa yaze yadukelana a
 yabe isabonana. Kwathi ngo
 kuhlangana kwayo, yabamba
 na kubanyama kwazisa
 ukuthi lena ya ^{kwa} Alanini ini
 ngi kunchagise. yehlulwa le
 na ekhagise. kuthena kw

794

K13/21

8

8 sasa wabuye wathuthusa
 kabusha Umlatha lapho a
 hlabana khona kwaze kwa
 mnyama ijidumbu zamadoda
 pllambi kwakho. Kulapha
 athola khona lezi izibongo:-
 Uantaba esimnyama nasiya,
 Ngisicaba ngisibona,
 Umlambo, ka mwayabi,
 unyoni zikhala ngizimpilo,
 Umkonto oihlele isilo ngwane,
 Umlambo ogwala usenyuka
 eminye igwala ywihela,
 unyoni ka mwayabi,
 eyahlele umgwane,
 Isilo esimnyama kwezimhlophe
 ngiyase saba.
 Njengoba ngisibona ukuthi ama
 hala isizwe esingakwazi u
 kulwa yiphinde yehlulwa
 lena eka mlatha. Kuthena

794

K13/21

9

9 Ukhukuzwalokhu u Nqwane washa
 ywa uvalo wase nyafa khona
manjalo. wafela ezinkwazini
zomngwenyisi eashu khona ne
mpi incane. Wemuka uMlotla
nomntwana uMphethu the waye
 wahwela uBantu ngase Goleb
 Lapho uNqwane wahlabazeka
 kaniqo, kwase kuba ukuzula
 kwabo ngoba uNyano waye no
 lakha kano Alaniini bebuna ngo
 gazi ngokulwa njalo njena. Wathi
 ukuhalaka uMphethu wase
 ulwa nakafowabo abanye ngo
 kwesaba ukuthi kagumbangi
 sa. Kwathi ingaba esinye si
 ka Alubi sakalaka naye sago
 nda umntwami wobizinyathi
 Nayho uAlubi shayise u
 Alaniini naye wahamba
 nempi enkulu mpela.

794

K13/21

10

10 Namhlangina sekhona lesi
 sywe samathubi yisona sakwa
 ngwane naso. Abanye bennka
 kwela w maluthi baye bakha
 emthonjeni wo jugela phansi
 kondi. Labako babamba naye
 futu umfowabo ka Alamiri
 w zigi. Kwathi futu emvakweni
 khathi ama zigi abuye emu
 kha emthonjeni wo Jukela aya
 eyweni laba lwa. Labako baka
 zigi babangana nababuthu na
 mhlangana bekhona abanye
 abakwa ntlo. Umtho lona
 indodana yakhe w zigi baye
 uba ngaye njengoba kugala
 kwakwamile ukuyamba na
 mholi. Abanye bama zigi
 basakhona emthonjeni wo
Jukela namamhlangina yi
 wona ama ngwane bonke
 laba.

794

K13/21

11

"

Labake bakwa mphephetha
 baganywa ngonina ukuthi ama
 vilakazi. Phela umgamo waye
 ngaphumeli phandle, nangesi
 khathi sokubina waye ngaphu-
 mi yena endlini. Ayethama
 nye amakhoskazi ephumile
 lina yena alinyelwe abantu
 boifazane afikana kwa ngwane
 abanye babethumyelwa khona
 ekhaya ukuba bayomulimela
 sengathi lokhu kwakungumkhi-
 ba wasa lala ukwazi-
 awenhosi. Kwase kuduma kwa
 ngwane ukuthi kwa Hela kwa
 Vilakazi kusho ngo ba wa
 yevilapha umgamo lona.
 nona ukemuhle kwaziwa ngo
 kuthi abambile ama vilakazi
 ka mphephetha kwaze kwa
 bayisiga lesi. Namhlanje
 ekhaya sibongo

794

K13/21

12

12

Umzamoso eyogana inkosi
 uNqwane. Kwathi inkosi yama
 Shonga yaganisela u Nqwane into
 embi yayo u zandile ikuba afike
~~ngase~~ Bonjini u Nqwane. Kwaku
 ngawona ama hata edwa awa
 fumaniwa e Bonjini u Nqwane
 naba Shonga base bekhona. Bazimwa
 njinga ma honga ngaba bona
 bathi ukwethuka baganda kaphu
 slanga lepluma ngakhona. Kethu
 ka kuwona ama Nqwane. Dyena
 wumuholi wawo u Shonga. Ku
 thena ngokubona u Nqwane wa
 sefuna ukuba kahlale ngovolo.
 Sengathi ekwahlukaneni kwabo
 bakabana. Phoke wabona u
 Shonga ukuthi angangandawo
 wase uyanuganisela intombu
 yakhe u zandile wayala u Nqwa
 ne akaze aywuma nempela

794

K13/21

13

13

Loku kwawa thukuthelisa impela
ama Shonga. Kutlwa kunjalo
kwezwa kala ukuthi inkosi ya
ma kala yamqanisele uMzansi
nase yamvuma uNgwane.
ama Shonga, a thukuthela kalu
lu ukuthi wala awethu umtho
ava uthanda awama kala. Aye
seludela nanga lolugida kuba
Mzansi. Nibala kase luyenza
kala lolusuka ahloni a phelela
ama Shonga. Wathi ayphi
me impi ngoba phela wona a
ma Shonga aye akhi ngase
Phuthukazi lapha kuse loba
manjena. Yathi ukuphuma
wathi, ngokhe ngizwe nina
baka kaba umona, nibakala
ke kobabili nibavimbeyele be
tibeke. Yaphuma impi ya
ye yalala oBonjeni lapha

794

14

K13/21

14

kukhona umuzi wase Stegi
 manjina. Kwathi kusa yayi
 phulela phambili. Kwathi
 ebucukw belibele yahlanga
 nisa umuzi. Kuthe ngokhobo
 na ukuthu kusemnyama ka
 khulu yalala impi, ilala
 njera izungeze wona umuzi
 wenkosi ku ngwane. Kuthe
 umasekuzokhisa yavuka impi
 yama thonga. Kuthena umu
 ionka kanti namu kuthe ka
 ngwane kulapha eseykhorile.
 Kwathi u nyalaza waphume
 lela ukuyokhlonisa umyawa
 ukuba apike namabutho.
 wegakubona belele. Kuthena
 ngokhukha base bekona impi.
 enkulu ngemva kwabo. Kuyo
 phela iyayilindele kuse idu
 melane kukhanya ukuzo
 ibonane.

794

K13/21

15

15. Kuthu ukuba idumelane, inkosi
 si nomnyamose baphuma kodwa
 impi elali khupha inkosi abo
 ringi kabo basala khona la
 pho. Kwazisa ukuthi bagonde
 ne ngalapho impi yakhubo ino
 mandla ngakhona. Yasale
 ibulalana impi inkosi yemur
 kha yashona kwano ~~banba~~
 yaye yabacakhona naye u
~~nyamose~~. Owuyena yaye
 nba naye uyena umletha. Kwa
 thi ukuba lifudumale yemur
 ka yama shonga. Okwenza
 ilwe isikhathi eside yayingqa
 banbani kanye kanye ngaba
 yama ngwane yayifika ana
 blanyane iagaziwa impi yama
 shonga. Yase iyayixosha eya
 kubi ngwane yemuka nayo.
 Ana ringi amathonga asala

794

K13/21

16

16 khona empini yase zuluwini, um
 a usubeke emabane, ngoba
 yaykhukhula ekhaya yemuka
 nayo. Kuthena uma sezuluwini
 yathathisa kabusha eyama
 thonga. Inzondo enkulu kuma
 madigwane nama thonga yasuka
 kuleyompi kize kube namblanje
 na ama thonga nama ngwane
 akufunani nahancane.

Kwathi ngalelo langa uma
 impi isiphelile izingwazi zibi
 zwa, zase zelatshwa ngenithi
 nangazi utl utelezi zaphothulwa
 kahle. Kwabe ykhona bevu
 nyelwa ukuya emakhaya be
 bunyelwa nohudla yonke inya
 ma. Phela uma nuntiv inga
 phothulwanga akayidli impama
 yangaphakathi. Ukuzo banis
 kekelwe njena ngoba u thonga

794

K13/21

17

17 uyaziwa ukuthu unemuthu emi
bi, waziwa ngesikhathu esenguye
awakha ngwane naye. Wabaleka
nezintlezi eziningi zakwa ngwane
ngoba waye kwazi ukwelapha
simpi.

Kuthena ukuba ehlulwe u
Thonga wawuka kwelase koba
wabeka kwazulu. Uthena uma
engakhangeni kwazulu wase u
yabha umuzi wakhe eduze
ne nasolwandle. Kulapha u
felakhona yena. Kuthena ukub
ba afe idizwe sakhe samanjalo
saziwa ngokuthi amaThonga
nanamhlanjena amaThonga
asekhona kulo lelo phakathi
kwanwa ngwane nozulu. Ama
nye amaThonga asayabuyela
Swazini. Kulaba bakwa mayy
aseqwele oBonjeni phezu.

794

K13/21

18

18

Yungabo namhlanjerna ngisho
 nawo amaqwane akhi sbonje
 ni kuthwa ama thonga. Phe
 la sekwaye kwaba yisiga ukh
 thi, "unika nji thonga yinina"
 Ama thonga awanzimbano,
 futhi agamka, ngoba awa
 yezi abanisa ukuzula efuna
 izinyamazane. Kothunye alale
 amasont'ehlani efuna izinya
 mazane avama ukwenbatha
 (yungabo) izikhumbi zizinyama
 zane ukhuzaphumelele ukh
 zibulala zithi mhlaw^{mbe} zinye
 izinyamazane. Uhlala emigede
 ni nomna ebona umuntu a
 yabaleka angene kuyona i
 migede lena. Namhlanjerna
 awasenjalo asengcono. Ayafa
 na yena nama swazi nawo
 mancanyane.

794

K13/21

19

(19)

Umabekazi ayaziwa kahulu
 kwa ngwane. Inkosi ayizi
 thathi intombazane yakhe
 Vilakazi nomba ngabo iyazi
 thanda ayithattha ebukhosi
 ni eyama Phophetha ngoba kwa
 sathwa isenzo siha nyamose
 owarangisa umkonto kwa
ngwane nomzi wenkosi wa
 itheka ngena yakhe. Ngwa
ne wokuqala umzi wakhe
 wacitika waze waphenjwa
ungwane wesibili ukuya na
 ukhanga sibekona isizwe
 sam ngwane. Isizwe esem
 ka kungaba ungwane woku
 qala ukhanga ngena ungwane
 wesibili zaphindela khona
 emzini wazo ondala. Ngend
 abo yobuho yena ungwane
 wesibili egabwa ukhanga

794

K13/21

20

(20) Umakhosi nararahlanjena
 avakwa klanini. Loku hwe
 nziwa ngoba ungwane wadabuka
 kabili, nongwane inkosi yafa ya
 shiya zonke izintlezi zayo kwa
naMshengu. Ukuze uKlanini
 abuthole lobukhosi wasizwa u
 malume wakhe uNyawo. Njengo
 ba amangwane ayelinisa izulu
 nararahlanjena ayalinisa
 izulu uma libalele. Lomlingo wa
 tholakala kuyena ungwane woku
 gala, akwaziwa ukuthi wawu
 thathaphi, nona wawuthatha
 kumfowabo uThonga ngoba u
 muthi waye wazi kakhulu yena.
 Nayeke uSobuya uma selibalele
 nye afukane uma selibalele
 li. Nasendulo kuwona amakhosi
 si amadala izulu labalelwa kwa
 ngwane emakhosini akhona.

794

21

K13/21

21

ukufa ku ka mlotha

Wmlotha zivungo, izimpi zakwa
 ngwane auyelwa. Uyena ewa
 yekhona rangempi yama
 Ushangene elula yena ungwane
 na kwa nohamba ungwane elwa
 nonfowabo ushekwane waye
 khona euyena wadala a
 ma ngwe. Kwathi ukuba
 ahlukabeyane umpi yesi
 bili ka Stamini befuna u
 wutwana ka mpephela u
 nada ukuba umugane engu
 ba ama vilah, awajinge
 naleyo. Urada lona uyemu
 funa wonke amakhosi ngi
 sho nawakwa zulu Ushangene
 babempuna hodwa uyena,
 wagala ukumpuna uyena
 u Stamini. kuthena nosa
 amangwane engafuni wa
 phikelela yena. Okokugq

794

K13/21

22

22

la wakhupha amadoda a
 mabili ukulanda unada
 wengaba umphetho, wathi:-
 Umntanami angephudle
 kwangwane lapho kwafela
 ubabakhona. Kuvaleho singa
 fa sonke mabizabazi siphele
 umasiphela. Lamadoda a
 mabili ayehamba nezinkomo
 kwakumbhlangana woku
 cela yena unada kuyise
 umphetho. Amadoda kwa
 ku mngeni zwane no kungu
 thabette. Izinkomo ayithatha
 ayidla ama vilabazi. Kwaba
 Okubaleka kwabo mngeni ba
 sinda ngokucasha. Kwathi ngo
 ba bade behamba bephindela
 emva nazo, babona impi
 yezinsizwa zijihlangana, bese
 beziyeka izinkomo bangena
 ehlathini. Ngokubona ukuthu

794

K13/21

23

23

yobalandela impi bangena
 qede benyusa ihlathi kotha
 ngalapho impi iphuma ngakho
 na. bahambela eceleni kwayo.
 kwathi uma ifika ejinkombeni
 yase yendlela ilandela bonas
 yabamba kwathi ngokubona
 kukhuthi ilanga seliyashona ya
 buya isibuya nazo ejinkombeni.
 lokhu kwenzeka sebase Phorijwa
 na. bathu ngokubona yendlela
 la nazo bathu yaze yazo shona
 bahamba ukusuka konke ka
 yobangena khuseeni MaMlangeni
 eMthunzi umuzi ka Hlangeni
 emkhulu. Kuthena ukuba
 ezwelokho ukhamsini wathukw
 khela kakulu. wathumela
 enekhuni yakhe uzulumbi
 Mutha ukuba ibize umkhwa
 ndlel wama ngwane. Nebala
 wasukela phezulu wenza nje

794

K13 / 21

24

24 ngoba inkosi imlayile. wa
 khunela ezinduneni zabagoga
 abantu kwathi kusasa ngaku
 sasa unqwane wayeseqwele
 esabekhe Muzini. Inkosi yau
 ibiza izinduna nencku yayo
 namadoda eyayiwathurile u
 kulanda u Mada. Yathi awa
 lande nekala alanda amado
 da. Nezinduna zabuya um
 hlobo kubeka kuqiliwe nezinko
 mo zenkosi kubulawe nabantu
 benkosi. Ukubanga yindaba
 ende kwathi kubjalo yangena
 eibayeni yayaba iripi lathi
 unasekithilele yaphela. Yathi
 ninqabuyi nodwana nobulala
 bofhe wishiye leyo ntombazane
 nenkosi yawo ama Velana lawo
 ninqayishiye isaphila ninqabw
 lali. Entombazane nomamizi
 bulele ninkuyi nesidumbayo

794

K13/21

25

25 Yahamba umpi yenkosi. wa
 injika uMotha. Yahamba
 ilanga kwathi ngakusasa
 yabona izweni lama Vilakazi
 ayabindela ukuthi kuhl inge
 one ekuseni ukuthatha koku
 sa. yase iyalala. Kanti injiko
 li zama Phephethe sijibonile.
 Azithatha zonke izindomo azi
 faka emgedeni. Namakhosika
 zi nabantwana abafaka kha
 na emgedeni. Nayeke u noda
 wangena emgedeni nempu e
 yayimulindle. Kuthiwa u
 khuthatha kokusasa yase iya
 dumelane yakuhlana, yase
 iyahlela eyama Vilakazi. Kwa
 se kuphuma nalena ebesege
 deni yadumela nayo. Kuthiwa
 uMotha wafa esicabile sekwa
 esabeka. Akabulawanga ukhulwa
 zwa. Kuthiwa wawaphansi
 wase nyafa njalo.

794

K13/21

26

26 Kuthiwa kuvywa kala uMogwela
 Uhozi esemubergela ethu:-

Sithuba mlatha igazi lamadoda
 Umzqomela ujerjesilwane,
 Ucabubula amadoda
 Asale emangele izingamw.
 Ubebuza ujingenkunzi!
 Ungogo zabantu nezinkomo.
 Ushlangendawana yakhe.
 Untaki iduke nomhlambi.
 Ngoba iduke nyakwa mlaba.
 Ungwababa zinezinyembezi,
 Umhono ovikelisibili.
 Uyafa! uyafa!
 Uya ufa ngamaloyiso.
 Inyoni endiza oBonjeni
 yizwa kala ukuduma
 yaduma lana igazi zamadoda.
 Uyafa, ufela izinkumbini
 Zinkumbi zegazi lamadoda.
 Umagoma azendlele,
 kade awephansi afe.
 Sithuba unyengo mlatha.

94

27

K13/21

27

kuthena ukutha kubona kale
 ukuthi usewile umletha. Wasu
 ka yena u gobo lwakhe umphetha
 nempu yokugcini. hapho wafike
 wayingena ngenxa, elenziwe
umletha wayithutha wemka
 nayo waye wayelabla. hapho
 le yehlulwa impi ka Alanini
 kwathi akasele baphindela emu-
 va. ayimanga ibalandela le-
 na eya umphetha.

Phela unada lona kwakunge-
 yena umuntu kable. kwafika
 umbungu emzini wemkosi evela
eshuthshazi wahlala ijinsukwana
 wabuye wabamba. Umakubing-
 niswa sengathi ijinyanga ejinbi-
 li ayahlala emzini wemkosi. No-
 kubamba kwakhe abaziwa u-
 kuthi wabamba nini. Uyena
 abamusolayo ukuthi wahlanga
 na wemkosi kazi yemkosi ukhize

794

K13/21 28

27 ithole lomntwana awayemibele kangaka. Inwele zakhe zazizude zingafani nezabantu, umhlobo akhe ayemahle eluthuthuwa, wone umzimba wakhe umhlophe ungafani nowabantu.

Sengathi umlungu wathi angabona ukuthi inkosikazi yenkosi yemithi wase nyabalaka. Naye uyise wayemhlophe ngokufalwa intombazane yama hala. Amahala amhloshana. Nkosikazi yenkosi yala umada yayi umhlophe uyilona hala. Ykholoku okwenza kungagodakhala ukuthi wayalwa ubani. Kodwa injwewele zakhe zikhombisa ukuthi kwakungeyena umuntu. Kuthe na kungada ama khalandi kwaykhona kusolwa ukuthi umada wayengeyena umuntu wayeyi khalandi.

794

29

K13/21

29

kwathi ukuba umphethu
 inkosi yama vilakayo ibonakho
 kwi abantu bayo baphelile yase
 izwa ukhono lwakwa zulu ku
 busa. Usemangakhona yase nga
 muganisa ngazintombi zimbili,
sebgathu u ngada wayesemncane.
 nekosi u llamini yayimufuna
 emncane. Phela abantu ba
 kugala babelobola ngamagaja
 nangezintombi, nezimbuzi kwa
 kulobholwa ngayo. Iuthe into
 eyayigondwe umphethu waye
 futha ukwenza ubuhlobo raba
 kwa zulu wayesalindele ukw
 thi u llamini usayothumela
 emp impi. Ngalokho kubu
 sa semangakhona zazinge
 kwi inkomo eziningi kubazulu
 ngoba wayengahlali yena.
 Inkomo kubazulu zande ku
 ngafa yena kwabusa utshaka

794

K13/21

30

30

Umphetha wawahamba
 nezinto, izipho ziningqi amantsi
 mbazane akho kubakungathi
 impi uma behude ngokuni
 ngi bophelela amakhosazane
 Eyogana kwa zulu. uzuluwe
 khaka naye wakuye wakona u
 kuthu akuyona impi. kwakun
 twelwe izimpando zezinyamazane
 nezikhumba zezinyamazane ku
 qutshwa izinkomo phambili ka
 bantwana berhosi kabegq
 tshwa umgqazane zwane. Waye
 yindand yase ngozuma kwa
 kuramanye amadoda. Okwo
 nya kube namadoda yimpubla
 lena ayebambavayo amakhos
 azane erhosi. Umenyengakhe
 na wawemuhela, wakonga ka
 khulu nezinkomo wakonga
 kakhulu nayeke wayesethu
 mela akakhe abantu behambi

794

K13/21

31

se ilobolo. ngalesi sikhathi
 kwayulu kuba kulobholwa nge
 zikhumba zezinyamazane, na
 ngezimpando zezinyamazane.
 Wayeke umphuphutha wahlala
 ngokwenama ngesikhathi kubu
 ka usenzangakhona. Kuthina
 noma soku busa yena uShaka
 wahlala ngebusa. Kuthina
 unasebusa uSungane waga
 la ukhula nozulu. uSungane
 wayefuna u nada njengoba wa
 ynodunwa kulalokhe izwe la
 kwa zulu, nase Swazini. Uma
Vilakazi ayengavumi naye u
 kuba abantu ayogama u
nada. ayemkhonzile. Awavuma
 wanganaye kubantu ababe
 khinzile uSungane. Kwase
 kwelwa impi ekhulu yama
Vilakazi nabakwa zulu. Kule
 impi ama Vilakazi ekhulu.

794

K13/21

32

32 Kwathi ukuba abone ukuthi
 asehlulwe angena emgedeni.
 namakhosikazi angena emge
 deni konke nezinkomo. Yali
 ndela impi yakwazulu ayawa
 thola ama vilakazi. Kwaba
 ukuhamba kwayo impi ya
 kwazulu yaphindela emba. Kw
 athi ezinye izinkomo yethuka
 ihlangana nazo yemuka na
 zo. Kwathi ngokuphuma kwa
 yo impi nabantwana babona
 ukuthi amasimisi ashisiwe
 babubawa indlala enkulu. Kwa
 bangela ama vilakazi ukuba
 afunde ukuthotela izinkomo, no
 kudla kwazulu. Babeyintshonkela
 izinkomo bangere nazo emge
 deni. Kwathi ukuba sezulu^{abone}
 ukuthi ithuka lokuthola izi
 nkomo ukubwa nama vilakazi
 balwa impi enkulu.

794

K13/21

33

33

haphoke amavilabazi ase
 ngenwa emgedeni nezinkomo
 anyamalala. Zulu wayesephi
 ndela emwa. Uphinda futli
 amavilabazi azintihontcha
 izinkomo zakwazulu. Zinkomo
 zamazulu zaphilela emgedeni.
 Kwathi izulu ukuba akone
 ukuthi izinkomo zakhe ziyaphe
 la wayesencenga u mbophu
 ukuba ayohlala wona ama
 vilabazi ukuthi izinkomo zawo
 aziphilangaphi Umbophu
 wapha igongamuntu ozokhona
 enkosi yama vilabazi. Nebala
 banvucela wayegama u
makhophu. Kuthi langalinye
Umbophu wemba, esephinde
 la kwazulu. haphoke wafike
 wayemba yonke indaba kwa
 zulu ukuthi emgedeni uyawazi
 wonke wobuhla izinkomo.

794

K13/21

34

34

Inkosi izulu wonke wawume
 la yona inkosi uMungane.
 kubase kuthunywa uyena u
 mbophu ukuya kuma vilakazi
 yakamba impi izinsuku gi
 ntathu kwathu ngolwimi
 yafinyelela. Umba vilakazi
 azithatha izinkomo zifakha
 khawona kungede kanti u
 lu nyakona lapho zifakha
 ngakhona. Umphila wayi
 hola impi wangena ndayo e
 vugeni. Kwathi ngelikhato
 baye bayifumanisa indlela e
 ntle. Kwesinye indawo iintu
 ba kwakwawume waze watho
 la eyekha emaweni bahlale
 phansi ukhaye baphumelele
 bashumunye ngizinge. Phoke
 kwakwempu eyayi gadilo yo
 nke indawo. Kwathi ukwakhala
 kwempu yakwazulu yadumelana

794

K13/21

35

35

Ithena ingaka dumelani we
 zwa kala u mlopha esebongela
 ukuba abone ukuthi ufule
 wonke uyaphumelela ikh
 wela ngaleli dwala. Uthena
 uma labone izinsizwa zemhosi
 ukhugane zimlandela, ubu
 khaphutha wase esho, ebonga
 engakawaboni ama kilakayi
 ukata lukulwini,
 ku lwabani zulu
 uti phonse phakathi kwabo
 uyatheli ngomkhonto,
 kanti umkhankhala,
 olotole ngomkhonto kusayiphila
 zonke izizwe zamkahlala.
 unqamambonjini!
 ukata lukulwini ku
 ma kilakayi,
 inkomo ebophile ebhatha
 ze ungwane.
 ubuqhobu zemkhonto

794

K13/21

36

³⁶ Ungwardla pangelu Ngwane,
 uzaqiyana zemkonto!
 Umhlathwa ebunzini,
 Umhlathwa ebuhleni.
 Haiyi buye impi!
 Kuyasa njalo, wasala zulu.
 Umnyakanyaka aduka nama-
 phela,
 Umagaju njenge ngwe,
 Ubilinde AmaNgwane.
 Uthena ebona hanti na
 nka ama vilakazi asondela
 yadumelana, idumelana nje
 uzulu ukuninzi bakhe abu-
 kanyeni emgedeni. Nawo ama
 vilakazi ayengaphelile nge-
 ndaba yokugada izintaba zonke
 kwaba ijimpana encane, wayi
 dudula uzulu yase iyanyamalala.
 Waze waphelile uzulu. Yase
 isidumelane ekwesibili. Kapho
 uzulu wemukanayo wayigwa

79_x

K13/21

37

37

Wenuka nayo uzulu. Lapha
 kwafa amabutho amaningi
 ka mphephetha. Kuthe naye
 ngokubona lohu wenuka ne
 butho elali ngadile. waphuma
 la ngaphezulu. wacasha kona
 izinsuku ezimbili yase izamu
 thola impi. hapho ke kwakukho
 na nayo indodakazi yakhe u
 mphephetha u rada. Nayeke wayi
 lwa impi u mphephetha wafela
 khuyona nayo indodakazi yakhe
 yafela khona lapho. Kwathi ngo
 kubona lohu abantw bambaphi
 phetha babalcha. Kuthena ngoku
 bona lohu uzulu wase uyaha
 nba ngoba ama vilakazi aye
 sethola kala ngamanye ngama
 bili. Kuthena ukuba uzulu
 abantw asale agqana ama
 vilakazi. Kwathi nomntwana

794

K13/21

38

38

ivenkosi undlamhlaba wathola
hala. Watholakhala ukutho eka
lingadile. Indoda eyazi yona
iyinhloko yalelibutho Wamuko. U
semubela umntwana. Kodwa wa
ye semnane lomntwana engu
kabupaneli ukhosi. Kwathi u
mfowabo yise u Samu wase u
yamubambela lomntwana.

Ulamu akubusangalutho
ngoba amavilakazi kwakuyisi
zwe esincane sehlangene nam
anyi amathonga ayebaleka
khona e Shuthuhezi. Wabusa
ngovalo elukhulu esaba impi
yakwazulu. Kuthena ngolaka
ayivalo efuna nokubulala u
mntwana u Ndlamhlaba ama
hala ayehlukana naye shamba
abeka e Bonjeni ukubeka e Shuthu
hezi aye ahlanguana naba

794

K13/21

39

(39) kwa Maziya. Lapho ke u banna
 wathi ngawalandela impi yakhe
 yamhlaphuka yabuye yabulala
 yena. Wathi ngokufa kwa
 khe abuye abuyela emuva
 amaphaphutho. Waye umntwana
 waphindela emva nawa ama
 kala aphindela emuva. kwa
 ngokubuya kw kw Ndlambaba
ajabula ama vilakazi ase eya
Gogana. Kwakubusa yena
 umntwana wakusa nayengo
 vab. Uthina ngokubona lokw
 wase uthumela abantu ukuyo
 mcelela indawo kwa ngwane.
 ngalesi sikhathi wayesifile u
Alamini schuwu Mwazi. Wase
 uyama mubela u Mwazi. U
 Kanye banna ngwane bannu
 la kakhulu ngokumbuyisa u
Ndlambaba. Phoke umwazi wayakha
 isizwe sika yise mhlulu akanahalutho.

794

(40)

K13/21 40

Ukhumiswa kwe inkosikazi
yesizwe sa kwa Velakazi:-
 kusabusa amakhosi e
 mphuphethe naye uMlambla
 ba:-

Kwakhuya kuthi intombi u
 ma izogana kuthi ikhethe
 layo lihlome izihlangu be
 se lithwala umqolo, njengaka
 nabutho eya empini. Kuyaku
 thii intombi uma isihlaba
 igama bese isina nabakubo
 ehamba nabo. Kuyakuthi indu
 na yenkosi ibisi nika inkosika
 zi induku noncila weihlangu
 kuthi imaschunjalo bese indu
 na isho izibongo zenkosi yakub
 bo yama Velakazi. Nayikazi
 bongo ezishiwo induna ngapha
 mbi kokukhombisa umakoti
 kwa kubo:-

794

(41)

K13/21 41

Uthphi luyindlovu ~~enamanyaba~~
 Ushhlaza ijenge ~~nyongo yezinga~~
 mazane,
 Umhlophe swabhanya, ukusa
 kwadabuka,
 Wangangabazungeli kwa ngwane
 Abangene nongwane wemuka,
 Wadla izinkomo zika zulu,
 Wathi kabayona mhudla yakitha
 ka ngwane.
 Isihlangu sika ngwane,
 Sacala izintabeni nemifuta,
 Inyoni edle izinyoni zemikhela.
 Abanye baydle zazalela.
 Wndaba swadla izinyoni;
 Swadla izinkhanyi zemifuta,
 Wadla izinkomo zamadoda
 kwamnyama izintaba, nama
 wa.
 Izube liduma libalele,
 Laduma laqhatha izihlangu

794

K13/21 42

(42)

kathatha zihlangu zamadoda,
 kathatha zezinyosi,
 hadla amadoda esalibela,
 Imamba ekamba inamathela
 Ibambi yenyusa uduthu
 Inhlambi yamaduna yagugude
 kugugudeka ezakwa ngwane.
 Ukhona yedwa yjenge langa
 hona lunalodwa ezulwini,
 ulanda sithabe yjenge nsonya
 ma.

Inkonyane ka ngwane,
 umphethi wozinduku,
 zamadoda zawa phansi.
 Unsele enoboya iyasabeke,
 Owakha phakathi kwemi,
 fuba emibili ngwedu ne
 ngwanina
 Okule benzoda kempela
 ukugoduka. Simeyezwa
 ngama Swazi.

794

K13/21 43

(43)

Kuyakuthu angazigeda izibongo
 kase intombi ibela ngaphambile
 kwabantu bonke. Uma siwela
 isiwa umnawabo. Nayeko use
 zokusho izibongo zakubo kantonke.
 Uma esegedile umnawabo sekwe-
 vela yona induna yenkosi, isithu
 kuyena nampa abantu bakho
 siyakunika bono, nala maku-
 tho awakho. Sekuphuma izinsi
 zwa zigaya zibonga yona inkosi
 yayo. Kwakuthu uma se egedi-
 le amabutho ukusina iphume
 induna mubande imise ngase
 nkosini amabuthweni. Asazo ku-
 sho ihubo amabutho esenayo
 inkosikazi lena. Kuyakuthu u-
 ma sekuphela umakoti asha-
 ye izibongo zamabutho enkosi
 wona azokhuma ukhale akhale
 alindele yona umakoti. Phela

794

K13/21

44

(44) wenzaloku nyina uphelezela
 izintombi zakubo zisho igama ku
 yakuthi unna esegedile, induna
 ithatheputhi isho zona izibongo
 zenkosi namabutho asekongwa
 yona inkosi yawo.

Kuzakuthi kungaphela lohu
 sekhlathwa inkomo yakhe w
 makoti. Kuzakuthi izintombi
 naye umakoti zibekhonw unna
 inkomo ihlathwa izinsizwa
 zonke. Kunna Vilakazi yayungwa
 hlathwa ngomkhonto yayiba
 njā ngamabutho. Izintombi zizoyi
 shoto ihubo uhuba ingasheshu
 ukwaphansi nokwaphuka. Unna
 isheshile ukufa kwakuthiwa
 umakoti uhula uyozala inkosi
 elula puthi. Unalokhuni ife na
 madoda kwakutuseka kakhulu
 kuthi umakoti uyozala iqhawe

794

K13/21

45

(45) Kuthi emakwaloku inkosi nezi
nduna sekublangana ndawonye
kumelwe ukusina manjina.
Nomakoti usezongena kubona se
mkhandlu kwamadoda, usemiswa
ngakuye umyeni wakhe. Seku
simwa isikhathi eside. Nezi
mbi zisine zodwa. kona ucwifa
zane ungena ndawozonke nase
zintombini futhi.

Umasekugediwe ukusina se
kuzomiwa kulindelwe umakoti
ukuba abe. kuzakuthi bonke
abozalo ababele. Kuthi nga
kusasa abakubo kamakoti se
beyahamba kaphindele emwa
Umakoti useshiywa namanye
amantombazane izincku zakhe
ezizomusiza emusebenzini wase
Muzini. Izintombi ngaphambi
kokuhamba zihlaba umgano ka
makoti.

794

K13/21

46

(46)

Kuzakuthi uma umakholi
 liso oyinkoskazi esethola umu-
 ntwan' wokugala bese kubuyi-
 swa amadlayi ezibuyena umu-
 twana. Kwakuziwa uma ukh-
 thi umntwana ozelwe umfana.
 Kwakwayiwa ukuthi uyenaphe-
 la ozobayinkosi. Sekubuyiswa
 abaphansi ukumubona lomntwa-
 na ukhaye akhule abeyindoda
 nasebudodeni enye imisebenzi e-
 mihle ebkwe yikolaba abapha-
 nsi.

Kubuyiswa abantú abakhe-
 lu ekhaya ezibuyiswa izingca-
 ne. Kububuyiswa izintombi ku-
 nqawakala ukuthi inkosikazi
 izibule ngomfana. Sekuzobutha-
 na amadoda homkhulu. Uyena
 wayehlaba umkhosi incedu ye-
 nkosi. Iwa kuthathwa inkhosi

794

K13/21

47

(47) endala engaboshelwa ebihlalela
 koko kuphela ilindele loko. kwa
 kuba yinkabi emhlophe, iyihlo
 lampi ebithetha emadlozi. Inko-
 mo yamadlozi ikhetlwa kwezinye
 isencane, kubayinkomo yozalo ekha
 ya. Kuyakuthi noma kuvela
 umhlolo ethile ekhaya kukhulu
 ywe kuyona kuthiwe, iyona imle
 bona ekaphansi. Iyona inkomo
 yayihlathelwa izibulo lenhoshazi
 uma kungumfana.

Njengoba ngushilo, ukubw
 yisa loko, kubuyiswa eswafa
 lawaziwayo awaye yigxawe nase
 buntwana bakhe. Nomntwana
 usezaganjwa ngqibongo zalawo ese
 wafa. Kuyakuthi umntwana
 uma ephathwa umkhuhlane
 kukhuhlaywe nalo idlozi lomn-
 twana lowo. Kuthi noma ese

794

K13/21

L8

(48) mudala nomna ephuma eya empi
 ne abongq' lona idlozi lakhe lilo.
 kenhomo iyabuyiswa nezinye
 ingene esbayeni, kuthi uma
 sizingenile zonke izinhomo ikhe
 thwe yona ime yodwa enhla nesi
 baya. kuyakuthi ozoyigwa asho
 izibongo zalowo abambuyisayo.
 amadoda lapho athule wonke
 ayeme ngaphakathi esbayeni.
 Uyakuthi uma eseqidile ukuyi
 bonga useyigwazi ini. kenhomo
 akutho k'ayisi uma isheshe yawa
 ngombhonto wokugala. kufune
 ka ukuba iphuzi ukwapha
 nsi yikhona nomntwana eyaba
 lukhuni nomna eseqwazive e
 mpini nomna egula. Uma ishe
 she yawa iyambululaza umntwa
 na. Kuthi uma isheshele ku
 funwe inyanga imelaphe a
 gine.

794

49

K13 /21

49

Uma kuhlatshwa lenkomo ku
 menyezwa ntambama, uyihlatsh-
 wa emini. Kuzakuthi uma ibo-
 dlile uma igwaywa kubongwe
 kuyatsbulwe ngoba nayo isuke i-
 bongwa uma ibodla. Useyibonga
 ndaye ethi, khala nkomo kababa
 usezo thatha phansi izibongo pha-
 nsi zalowo osewafa aye azigede
 futhi, usezothu abukhanye ku-
 bembhlophe kwakuthi ingawa
 inkomo, amadoda base eyiphe-
 ndula inkomo ibekiwe enkla
 ikhanda layo. Sibekiswa phe-
 zulu, baizo hlinzwa inkomo.
 Kuzakuthi ingagedwa inko-
 mo base idhishwa izitho zayo
 ithuthelwe entlini yonke le-
 nkomo ayinayo amantshontsho
 abantu abanikwa kutho, le-
 ndlu lapha kusiva khona i-

794

K13/21

50

(50) nyama indala eyomuntu onda
 la umuntu ayifakwa endlini
 yomuntu omusha. Igala ngo ku
 businda indulena. henyama
 ayitengiswa iyasongwa rgesikhu
 nba sayo, konke okwayo kuya
 songwa. Uma ibekwa ibekwa
 oklangothini lwamadoda.

henyama ibekwa notshwala
 kubekwe emsamo. holukhamba
 kuyagwaliswa olwamadlozi
 kubalunye kuphela. Sekuzotha
 thwa isabukazi, noma ikhela
 liyelala kuleyo ndlu. Kuzaku
 thi laba abesifazane abasebenca
 ne abayi ngakuleyo ndlela. Ku
 yahlomshwa impela kabulu
 kuyona. Abadala bozalo a
 bangaya kuleyondlu. Bonke
 mischwana kublatshwa le
 nkomo bagqoka kable impela

794

K13/21

51

(50) Kuwusiko ukuba bonke baggohe
 kahle. Kuzakuthi umntwana a
 thelwe ngenyongo yaleyo rhomo. Ku
 zawuzikwa igogo womntwana
 kube uyena amthelayo umntwa
 na. Namakhosikazi dozongena
 azomubona umntwana uma
 lsethelwe ngenyongo. Uma engu
 kathelwa ngenyongo akungeni
 muntu ukuyombona. Kuyi ku
 lindelwe ukuba aze athelwe nga
 yo inyongo. Amadoda wona a
 ye ahlabe iculo lenpi ena ese
 gedile ukuyidla. Lenhono esho
 izibongo zenhosi yakubo. Aboku
 hamba abantw okungebona a
 besizwe sama vilakazi ubepti
 wa yedwa agadli yena nabo
 mndenani. Kuyakuthi insonya
 ma uma isicliwa kubuzwa
 abozalo bodwa njena. Nezinga

794

K13/21

52

(52) ne ziyayedla lenyama. Kuya
 kuti lingadliwa amathambo
 ayo abese ayagogwa abehweda
 wonye esibayeni. Kuyokuthu u
 ama seliyoshona ashiswe wonke
 umntwana wenhono nawo
 uyelashwa ukuzi umntu a
 ngabulali inkosi. Emva kwalo
 ku umntwana usezomkise
 kwa ngezinyamazane. Kuzoni
 kwa zona isalabazi siyomumu
 kizela. Phela kwenzi wonke lo
 kunjena inyanga eyelapha i
 nkosi iyona esbenza umntwa
 na lona. Umkiswa nange
 zinyamazane ezirolaka ukuzi
 ze abenesibindi nasempi. Ku
 thathwa namanzi amhlophe
 aputshwe nemthi bese uya
 phelwa lomthi sekunikwa
 wonke abozala ekhaya kuga
 la ngaye umntwana lowo.

794

K13/21

53

(53)

namahlanjena uma vilahaj
 ayethamba kahulu kuwona
 amadlozi. kanti iningi laba
 mntu eswazini basekhamba ka
 kahulu kuwona amadlozi.
 nomna kugulwa basagijimela
 kuzo izangoma nezinyanga ku
 batshena ukuthi mhlala mino
 lena ecele ekhaya. Umadlozi
 awabaleki ekhaya kuthi aba
 lekiwa abathakathi nabantu
 abaphethe imithi emibi ekhaya
 Amanzi amhlophe ahamba
 nembizi emhlophe ebulawa
 kugala kande enziwe. Yiwona
 kugezwa ngawo uma inkomo
 isidliwe yagadwa. Imphepho e
 mnyama umuthi esizayo uha
 mbelana namadlozi nawo. kwe
 nzwa uma kuhlatshwe inkomo
 kushutshiswa kugula umuntu

794

K13/21

54

(54) ekhaya kushungiswe nemphe
 pho uma inkomo ihlathwa. Uma
 kuyinkomo yamadlozi ebuyis-
 wa ayiphatwa nmphepho. Um
 ntwana ushungiselwa ezalwa
 ngayo. Kunenunye amhiselwa
 ngayo uma eginiswa ngedlozi
 umntwana. Phela konke lokho
 kwenziwa inyanga. Singebuye
 uma imithi ngabonaze use
 tshengiswe. kuye kulandwa
 inyanga eyaziwayo yesizwe u
 ma kungathathwanga eye
 ukhosi kubayiyona ilingisa u
 mntwana ukhuse aphumelele
 ukukhula abeyo ukhosi ehlaka
 niphile. Lokukhula wawenzi
 wa kuma vilakazi nanamhla
 njena abanye bawo uma vilakazi
 abayizi khulu basakwenza lo
 khw. Noma ekhonye bengasaku
 geini konke.

794

(55)
54

K13/21

55

Ukuba kwe Nkosi yama
Vilakayi.

Kwathi uBinda yona belu
inkosi yama vilakayi uma isi
fa kwabuyiswa izinkabi ezi
ndala umahlalampi. Umahlalampi
izinkabi ezazingabula
wa ziqhwe zize zigothuke in
boya emhlane, sezindala. Yize
na ezibika umhlala ekhaya
noma kuzovela impi noma ku
zofwa ekhaya kwakuzwa kala
ngazo lezi izinkabi. Kwakungu
khethe umbala noma enjani
uma ifaneli yayibekwe. Kwa
kuthi uma zibonahle zibika
umhlala kuphuthunywe ku
yiwe ezinyangeni, bese ziyawu
sho umhlala lewo ezibikayo
lezi izinkomo sekushwela kwa khe
amunye umhlala unyama

794

K13 / 21

56

(56)

lala, emunye welle njalo njena
 Suthike yizona zinkomo gazi
 hambisa inkosi uma isifile
 kuyaku hanjwa nenkabi indala
 kuphume sibutho elidala lenkosi
 eliyintanga yenkosi efle ligube
 inkabi siyise lapho kukhona
 izingonyama eziningi kuyaku
 athi uma zifikanayo kulabo ma
 hlathi, zimenze izinsizwa noma
 amadoda amadala athi uya
 kubiza uweni, uthi miphlele
 zele usehambile. kuyothi uma
 ingekho kuleyondalwo zingayisi
 naki izingonyama. Sebzoqu
 beka njalo namahlanye ku
 yothi kugcineni ize welle oku
 yintanga yalona eyinkosi ose
 godukile. Ayothi ingayisi bona
 inkabi lena ibonakale ibonga
 impela sengathi izobulalawonke

794

K13/21

57

(57) umuntu aseze bongela ama
 dodu ngezibongo zamakhosi, ku
 thi inkabi lena ibonakale isi
 lalaphansi, base amadoda egu
 beka ebonga impela, asukume
 anne ngezinyawo. Inkabi ayisa
 baleki yona isiyayi lindela. Isi
 zothi uma ifika kuyona iyi
 hlabe entanyeni iswa phansi
 njalo ngoba ithi ingaba seduze
 ibuye ivuke futhi. Sizawiswa
 iyona ingonyama. Shuzakuthi
 uma kiphuma igazi iliphuze
 lonke izeyesuthe. Kuyakuthi
 uma isilele phansi amadoda
 esebonga izibongo zenkosi leyo engo
 sekho asondela kuyona ingom
 nyama asejiquaza. Phela le
 shomo isuke yelashivo inyanga
 zamakhosi. Okwenza ingonyama
 ma idakwe ingazi yayo yiloko.

794

K13/21

58

(58) Ayokuthi angayi gwaza a
madoda athathe isikhumba
senkabi lena ebulawe iyona ingo
nyama isongwe ngaso ithu alwe
esiwe ekhaya. Uma sebefikana
yo sebenka inyanga yenkosi yo
na ingonyamba. Sizothi ayiklin
zwe Ibesi iyelapha ngayo ithuna
lenkosi. yonake inkosi isisongwa
ngesikhumba salenyamazane. ku
konke amakhosi kuyenziwa
kwakomkhumba wamakala
nana vilakazi awuthatha kuwo
na amakala. Nozulu ubekwenza
loku akwaziwa ukuthi yenake
uzulu wawuthathaphi lombhu
Iba noma kuwona ama lala
noma kuma vilakazi. Lenyama
esele isizomkhisela lenkosi eyo
busa elandela leyo. nayo kwe
nziwe njalo uma isigoduka.

794

K13/21

59

59

Yingaki inkosi yama vilakazi yazi
 wa ngokuthu iNgonyama. Niyakwa
 ngutane nana mhlanjana kuthiwa
 ingonyama. Ngoba phela iyona a
 makhosi elashwa ngayo. Nensele la
 na akwa vilakazi ayamukelwa nga
 yo. Yingako izibongo zama vilakazi
 ziphatha unsele ngoba inyamazane
 yakhona yokumkhisela amakhosi.
 Amakhosi akwa vilakazi ayelahl-
 wa phakathi kwemifula emibili i
 ngwedu nenqwavuma. Nanamhla
 njena akusaleli umakubongwa u
 kuphatha ingwedu nenqwavuma.
 Nazohe izibongo zama vilakazi:-

Binda mpephethe
 abadla ukadadewabo bathu ka
 nanyongo kanamhlelo.
 Bindu khulu malingo wolama
 wena wase ngovu nenqwavuma.
 Mpephethe nsele lonoboya.

794

K13/21

60

(40) Elimadwala abutshelile
 hatshelile unqwane usongile
 wawa waye wawa ngqizihlanqu.
 Adla izinkomo zamazulu,
 wazilithela umkhokha wazilaya,
 muthuzi atshiye.
 Inyoni kwa ngwane,
 binda, bama, nsele anoboya,
 malinga khulu wogama.
 Nanamhlanjena abathandeki a
 kwa Ukhalazi. Kwathi noma Umdlal-
umhlabo ebaletha ama Ukhalazi
 kwa ngwane kwaba kubi bani
 kwa indawo yabobodwa khona la
 pho unqwane ayababekhe khona kwa
 Hoho. Kususela emantkayiya kuzo
 kuyofika ezitha. Inkosi abayela
 pho ikhona bayangeniswa ngoba
 kwakwesathwa ukuthi bakuya
 nomkhonto waku kulala inkosi
 Ayaziwa ka khulu ama Ukhalazi
 e Swazini

794 Umdlalo wezinyane K13/21 61

(61) we-ma we-ma uphi ubaba?

uyihlo mntanamu,
yeka izwe labelungu,
swaya emgungundlovu,
yilapho ekhade khona,
uphekela abelungu.

We-ma we-ma uphi ubaba?

yihlo mntanamu,
uthi uyabazi abelungu,
hanti lakho isholeni,
ilapho yilapha enkosazanisakhona,
wayogunda.

We-ma we-ma uphi ubaba?

uyihlo mntanamu,
uthi ngobakhohlwa abelungu,
nawo uyoka yengaye,
ulale iziweni,
ngore amachwane ezklabw,
wayokhonzela thina.

We-ma we-ma uphi ubaba?

uyihlo mntanamu,

794

K13/21

62

(62) *mntanta nezikele elwandle,*
babamba izinyamazane elwandle,
babamba izinyamazane zama-
nzi.
Wayosebenza ivali yamakhandu,
We-ma we-ma baphi shaba?
uyihlo mntanami,
Wo, wangithinta endaweni,
Wa ngaphatha esilondeni,
uyngqondo mntanami.
Kodiliba ijelo!
We-ma we-ma uphi ubaba?
uyihlo mntanami,
kwangalapha singa ebhona,
Wahamba mntanami,
Wahamba uhambo elude,
Wahamba elungapheli,
Ungazi nomasonibonana.
Wahamba mntanami,
Waya ekuphumeleli,
Sohlanguka ekupheleni.

794

63

K13 /21

63

Kibongo zecitimela.
 Ngola yombilo,
 Ngola yombilo,
 Mgangadi wezimlela ezija Mashona
 Ngulube edla nobubi,
 Hamba nabo.
 Ngola yombilo,
 Mabantlela swatantlela izinyawozethu,
 Wena awazisindisa ekuvukheni
 Hamba nabo.
 Ngola yombilo,
 Sela senyaka wenkalo ezija eloli.
 Mthunzi wezizwe zonke,
 Mthuthu wamaNgisi namaMpondo
 Hamba nabo!
 Ngola yombilo,
 Mthunzilezi ngezibosha ezija kipi,
 Mphelaki wezintambo nezinsizwa,
 Hamba nabo.
 Ngola yombilo
 Mandiza ondegisa iloli neBaymana

794
to 4
(+3)

K13/21

64

Mtoto bisi wezivela Phesheya,
Hamba nabo!

Ngola yomlilo,
Mqisi ophunyulisa amashungu,
Mbunguli ekhayisa umuzi wonke,
Hamba nabo!

Ngola yomlilo,
Godloza engamula amaphupho,
Mmemeji agandula izindlebe,
Hamba nabo!

Ngola yomlilo,
Mahlantama eqwinya, ekhaphela,
Noqidehlehle hanta uyabophela,
Hamba nabo!

Ngola yomlilo,
Mbungisi ekhayisa abadliwe,
Mgodusi obakumbuya amakhubo,
Buya nabo!

Ngola yomlilo,
Mtoto bisi wezdumbw neziguli,
Mwami wena engali ukutwala,
Buya nabo!

794

K13/21

65

Amra Pitakayi ase Msobotsheni
ngase weene e Natal.

Kwathi undlamhlaba uhamba abanye
 abhonye kuyona inkosi yakhwa Alamini
 umnakwabo, ebalikela uyulu. Kwa
 se kwela umbango wabantu
 ana eSwazini. Kuthi kungu
 fa yena umswazi amangwa
 ne lawamange tsahlala ngo
 kuthula kwathi kanti bese
 kuyizwe esinamandla sa
 se sithanda ukuphila ngo
 kublasela njalo. Kwathi ihu
 ba umbilini eywe ukuthi w
 yise akasekho wase nyabuya
 ngoba waye balibela yena w
 yise. Kwase kuthi indoda e
 nyayibambile undwandwe wa
 kwa nayo indodana yomfowa
 bo. Kwathi kungalo nnyama
 yenja waba nohuphu ekuhlu

794

K13/21

66

66 ku kubantwana bonfowabo.
 base belwa no ndwandwe wch
 luwa u nyamayenja ugwane
 wayeng amuka kabili emunye
 wahamba nonyamayenja, emu
 nye wasala ku ndwandwe.
 Kwenza u nyamayenja alwe
 no ndwandwe yingoba u nyamaye
 nja wabona imuzi wonke ka
 mswazi vovona u ndwandwe usw
 laha abantwana benkosi. Ngoba
 naye waye ngowenkosi waye se
 vuvana naminye amadoda.
 kwathi ana vilakazi iningi la
 wo laba ngaku nyamayenja.
 Isidumelana impi ka nyamaye
 nja no ndwandwe ngobuncane
 babantwana baka nyamayenja ye
 hlulwa impi ka nyamayenja. U
 sebaleka u nyamayenja. Sekuthi
 nalaba abangakuye seke muba

794

K13/21 67

67

ndela uNyamayenja. Kwathi ukh
 ba bendule kwazulu kawela u
 Sukela base beyakha lapho sekwa
 khe khona amatumu namhla
 njena. Kwatke indodana ka Ndlandbe
Labu u Mama-Mbane wayeshamba na
 ye umntwana wenkosi. Mamane
 kwakuyisi khulu senkosi sama
 Nlakazi njengoba ama Nlakazi a
 yesehlulwe ngama llamini. Ku
 thena und uNyamayenja ezwe
 ukuthi uzulu uesondela wase
 uyemuka lapha o Sukela. Uka
 mange esamlandela u Mamane
 yena wakuye waphindela emuva
 ukuba ezwe ukuthi usefile u
ndwandwe sekubusa yena awenkosi
uMlandeni. Ukuba uNyamayenja a
 kahambanga ngabe kwaba njena
 inkosi. Nokuphendela emuva we
 saba ukuthi bayomhlambanga ngo

794

K13/21

68

68 wo umkhonto. Kwathi usuzo
 amunye ka mantane awabe usa
 vuna ukuphinda emuva. kwa
 kuba ngoba wewhukene, umane
 are woyeswubakile. Kwathi ngowa
 kwa ma Shabalala lewomuzi. Inkosi
 na yakwakhe kwakwuzikhali. Naye
 ke uzikhali akamange esalandla
 unyamayayo. Kwathi amanye a
 matlakazi asala naye uzikhali yi
 wonake lana ase msobotsheni. Kwathi
 kubenziwe kukuhle abuye asaba
 na wodwa ama vilakazi. Kwathi
 indle yakana shabalala, yehl
 kana nendle yakwa ma Shabe
de. Wase uyemuka uzikhali
 eshiya umfowabo uMzibilire.
 Uyena uMzibiliri owaqamba
 wona ama Binda ase meuluzi.
emsootsheni. Wathi ukwe
 hlukana nabo u zikhali wase

794

K13/21 69

69 wase utholana nenkosi w
 nyamayenja. Uthena ukuba
 amabone wababula unyamayenja
 wase uMenza induna yakhe.
 nanamhlanjena indodana ya
 khe uzkhali uMahlasela waye
 yinduna yamangwene. Kwa
 thi lamangwane abuye ali
 shintsha igama lawo lokuthi
 amangwane kwaba amangwa
 ne abwa ndlela. Umahlasela
 waziwa njenge induna yakwa
 ndlela lona swazi ka nyama
 yenja.

Umahlasela lona wayesakhe
 eKhunzi ngalombathi bhos
 inenza induna yayo. Yenake
 wayalwa uyena uzkhali w
 nyikulu ka Mambane. waye
 zalwa uNankosi yena. Uzikh
 wathatha intombazane ka Nyai

794

K13/21

70

70

Nyamayenja. Umahlasele lona
 wama Vilakazi uzalwa umantosi
 ka Nyamayenja. Kwakungeyona
 inkosikazi umantosi, kodwa kwaw
 kwi ngoba inkosi inganisele
 umantosi wayesemanya inkosi
 kazi. Kuthi umantuli ayona wa
 yey inkosi kazi akhabe esamunisa
 ulhuba angayiyona. Kwase ku
 vela umbango kuma Vilakazi
 wadwa lendaba yeye yalanyulwa
 inkosi. Kwase kuthi indodana
 kazi khali yakwa Namtuli yemuka
 behluhana nomfowabo uzalwa
 umahlasele. Namhlanjana a
 bantwana baze ^{kh} ~~kh~~ kwe
 lase Charleston. Abamange
 besaphindela edivayini. Umami
 ngi amavilakazi ase Charleston
 Inzalo ka Natula indoda ^{na} enkwi
 ku ka zikhali ka Mambane.

794

K13/21

71

71

Umanye ama Vilakazi naka
 kuleli lase Bannhauser. Lenake
 inzalo ka mahlasela ka zikhali.
 Kuthena uMahlasela ngesikhathi
 esenkunzi, kubusa iikhosi uM-
 khakanyeki kwase kuywa kala
 ukuthi kubhona abelungu
 abathengisa ngezwe kwelase
 Bannhauser uMahlasela wase
 umama amadoda eyengapha
 nsi kwakhe. Umanye awaruma
 nga ukumalala uMahlasela
 kwase ukhatha lawo avumela
 na nawo bablanganisela ka
 thenga lezwe lase East Hesterton
 e Bannhauser. Nanamhlanjena
 amadodana aka mahlasela
 asikhona kuleli lase East
 Hesterton. Seliphethwe umzuzuk-
 lu ka mahlasela uMahlambi
 ozalwa indodana ka mahlasela
 uBevule.

K13/21

72

72

Nayeki umahlirabi ukambule
 sona isizukulwane sika yise
 omkhulu umahlasela. Izweleli
 umahlasela wathi esizukulwa
 ne. Yonke inzalo yakho isekulo
 leli. Phela yena wayena mahho
 sikazi ayisithupha inkosikazi yo
 kugala uMashabangu ozala u
 yisika mahlinabi. Uvelama loyo
 uMankambule ozala uma ngale
 ikhohlwa lika Mahlasela. Beso
 kuya uMankosi inkosazane ka mabha
 kanyeki inkosi yabakwa ndlela
 abakuleli last Dundee abanye
 bangase Newcastle. Umankosi abo
 ukhlophe bawo khukaniya, kwa
 thi uBedleni indodana yakhe u
 mkhankanyeki yaphatha izifundo
 ezingase Dundee. Kwathi okuyena
 nkosi ngempela ukambulakhe wa
 phatha izifundo ezingase Newcastle

794

K13/21

13

73

Iningi labantu bakwa ndlela ba
ngase Newcastle. Behlulene laba
labantu abanye bathengile aban-
nye abathengile. Bayebahlanga
ne umakhosini umkhulu
komkhulu lena ephasi lapho i-
nkosi isikhona manjena eduze nase
mzimyathi kwilase Newcastle. Seku-
busa indodana yakhe ubambulake
umakhosini manjena.

Umahlasela wayeyinduna e
mkhulu yakwa ndlela. nanamhla
njena kulapha. umakhosi akwa
ndlela wama uhambela khona.

Umahlasela njengoba komndeni
umkhulu kangaka weza nayo
yonke inzalo kayise kwasala ba-
ba mbalwa. No boke abanye a-
bafowabo banikelela ngezimali
bathenga lelizwe. Nabanye o ku-
ngebona abakwa vilakazi banke
kekelela.

794

K13/21

74

74

Ukufika kwama ngwane lana ow
 kuthwa awakwa ndlela ayema
 nane njengoba ayhamba ehlu ka
 na. Nwathi uMahlasela wabaha
 mbela bonke laba ababenamakho
 si amancane, nabanye ababe
 baleka kwazulu, wabagoga wabe
 nza babamntu munye bonke
 njengoba namhlanjenta kunaba
 nge abakwa ndlela abase ndaka
 induna yabo uMavuso abanye
 base mahukwini kwelase mrambete
 baphethwe uyena owenkosi kamkh
 akanyeki. Kunezinye izindawo
 ezisizwa uMahlasela uhuba zihla
 ngane nenkosi yakwa ndlela. Na
 mhlanjenta sobet yisizwe esikhulu
 abanye bangaphesheya komzi
 nyathi e Utrecht. Yibona njalo a
 batholwa uMahlasela etholela
 inkosi uMh^{ka}anyeki.

794

75

K13/21

75

Isililo esakhalwa abakwa
ndlela musukwana kufa Umahla
sela:-

Phansi komthunzi welanga,
Ezakho zizakhekile ziyinkinga;
Kengithi umhlaba uyisithabathaba
kanti angazisanga
zithi ezakwa ngwane akunjalo.
Phansi komthunzi welanga,
Ngingalanda ngithini na?
Umehlo abona ezinkulu,
Ebona engagali engagcini;
Izindlebe zizwa kungapheli.
zizwa kanti futhi azesuthi.
Phansi komthunzi welanga.
Angagcina athini amehlo?
kanti angakhatala yini wona;
Angaphayize emuva kwezingolazo;
Nalekhana izesuthise isizeni;
Abayigqokisi isiqujana izut!
Phansi komthunzi welanga,

794

K13/21

76

76
 Lapho izinto zakhukakhekayo,
 Lapho izinto ziphenduphendukayo;
 Lapho ukwazi kukhulakulayo,
 Lapho ububi buhlwabusayo,
 Lapho kusemhlabeni!

Phansi komthunzi wlanga,
 Yini emnandi, yini eSabayo?
 Ngasogwini lomboleze,
 Ngqumane ykhundlwane,
 Kanti phansi ko khahlamba,
 Lapho izimpunga zamangala.
 Phansi komthunzi wlanga,
 Kiyiva phambili nomanyovane
 yini?

Esontwano bathi sofa silahlane
 Izintaba kazdeli, ngobude bazo.
 Zisithe izinkalo ezimhle nezimbi.
 Kudela izinyoni zona ziphaphayo.
 Phansi komthunzi wlanga,
 Yini edlekayo, yini engcolisayo?
 Sithena siphuya sihleji,
 Sawukhuluma umhlolo, ngwane.

794

K13/21

44

72

bathi, Champhethe akashe,
 bathi, udliwe umhlaba njengo
 yisenkhulu uNdlandlaba.
 Kwaghamka bandla lamudla.
 Phansi komthunzi wlanga
 ngizophuya kuphi manjena?
 Koku kaphuya kuyena Okangwane.
 Indoda emadodeni,
 Umthethi macala kaNdlela.
 Umme omeme izizwe kwaba
 uNdlela.
 Umchlo emamba emhlophe zunn-
 yama.
 Umramisi kanti unqumulwisi
 na? Wafa okaykhala engenaca
 la, kanti nobule bakho.
 Kungeke ndaba elungayo ukulala,
 Alale kungakhulungwa oKa Binda,
 Wafela ukhulungisa izindaba
 izindaba nazo zingamulinene,
 Ndlela ningeli buse.

78
794

K13/21

48

Ingodosi ikhalala isoka:-
 Phezu khwe mfolozi,
 Eduze nethwekezi,
 Siwahlala ingodosi,
 yahlala ngenyosi,
 nsuku zonke ikubula.
 "Waye Goli, wayosebenza,"
 Isho zigoboze zinyembezi,
 maye maye seabadliwa,
 kabi ngigini emhlabeni
 Ngoba mtshingo ubethwa uba?
 Ehuphumeni kwelanga,
 Igalay empumalanga.
 Kumbi angangqi khumbula,
 nangencwadi oha vilakazi.
 Ithumbe umfana ingodosi,
 Elayo alihho iposi.
 Waye Goli wayosebenza.
 Isho zigoboze zinyembezi,
 Akasabali nencwadi encane
 Ngogana myamazane na?

794

K13/21

79

(79)

Phezu kwetshe,
 Iqothula umcaba
 Phansi kweganda lentse
 mhlaba usicaba na?
 Ungemdilungise lapha na?
 Abgekholwe abuye na?
 Waya Isoli wayasebenza
 Isko zigoboze izinyembezi.
 Makabuye nom aqophuza
 ngathula muwa njenge mbumba
 Phakathi emasimini,
 kwenkulu imini,
 kukhala amakhaba.
 Ifihelwe ukwesaba,
 Sengathi wuye nyakhasa,
 kwawombila amakhasi,
 Waya Isoli wayasebenza.
 Isko zigoboze izinyembezi,
 Sowabunguka langene abuya,
 Sowabunguka,
 Phakathi elawini,

794

K13/21 80

80 Ihlezi emunywini,
 Izwainja kkhonkotha,
 nonmentu emyonyoba,
 akuyena ekhanda yini,
 kuphela umlanu wam.
 Waya eboli wayosebenza,
 Iso zigoboze izinyembezi,
 Sowabunguka, sowabunguka,
 Angche esabuya.
 Ekusuku kwamabili
 Phansi kwezinqubo ezimbili,
 Iphuphe lifikile
 Yavuka hikhile,
 Yabona iphupha,
 Khabulu yalungoza.
 Waya eboli wayosebenza,
 Iso zigoboze izinyembezi,
 kungcono ukhambenjala,
 Uze ugugule eboli!
 Wahamba wayosebenza,
 Wahamba waya eboli!

794. K13/21 81
 (81) Izibongo zoMgungundlovu
 Manqungu:-

Ngikhlezi nguywakashela inziyi
 Ngidamane ngwabona amado
 loba.

Isepha undonga zibomvu, u
 wabawaba eluwayo ngiyalwe
 saba.

Isepha Mgungundlovu kuko
 dwa,

ngiyala ukhuhamba kunyinyawo
 kunyangshaya, kunyanguma
 ngaza.

Kayi akungangi mangazi
 Nengomuntu efuze ibizo
 naloo efuze okanyezi

kuya ngokubula hwe mbongi
 Mhlazane ihasha sha muni,
 kofa, abantu kusale izibongo
 zisale zibalilela manweni,
 Onduku zibomvu.

794

K13/21 82

(82) Onduku zibonow sowagothuka
 amaziko awo nguabone embiwa
 embiwa oka zikhali zempu nabe
 lungu.

Izinge zenkosi sezingumbukiso!

Phakathi ho mkhumbane no Ngololo,

Kwakungumuzi yini lawaya!

Ngeke waziwa naphakade.

Ngangawo awaziwa kwa zulw:

Kepha lapho ngibuka awabe lungu,

Ngibuka kwamabili;

Lapho abathakathi begibele bebele,

Nginike ngikandelewe umbilini.

Ngaphakathi kumina kuyasika,

Singathi ngeke ngazala;

Kumbe yingoba ngazalwa,

Ngazalwa uNobantw ka Hlabane.

Ngibuka nguwehlela,

Ngiwucela ngengola yombilo;

Ngibuka yede ngikholwe

umnambiti.

794

K13/21

83

83

Ngilibale mhlazane sidla izinja.
 Kapho ngigamuka emqumeni,
 Ngikhanga abathandayo bekhule,
 Baggohi imibala ngemibala
 Bayothandazela umuzi ka vezi!
 Babuthane bonke:
 kuhlazane izinyoni zimhlophe,
 kukhona amaweseli abomvu,
 kukhona amanyo- alikhaya.
 Ngisho- nje futhe kuhlwile,
 Khanya isikhathi sabo;
 Balwa nobumnyama bethi:
 khanya emehlweni ethu.
 Angikoni kahle,
 Akumakholwa lana:
 Yini angahubi?
 Yini anganyakazi?
 Uthi akungabangasekho;
 Abakhanyisile amakhoba,
 Abenzi umfuziselo wokusira,
 Njengoba babenza netwanga?

794

(84)

K13/21

84

Hayi akusibo akantu!
 zinkanyazi ugobo,
 zumbalabala ziwile;
 zawa kanye nezulu eliphezulu!²³
 Mangisathi zingakwesokhohlo,
 Phansi nesigodi angisazi;
 Beso ziba ngakwesokunene;
 nayo phela izihlati zabadeshi!
 kapho ngisathi yekoke,
 Masinya abakimi lonwaku,
 Sengimni esiswini somuzi;
 Phakathi esiteshini eMgungundlovu
 Phezulu ko Mngeni,
 Eduze no Msunduzi;
 zimni lezizibani,
 ziyeloku zama.
 uburuku bonke ziyakakhanyisela
 abalelayo nabahambayo;
 zibukisa ukubhakarani beezwe,
 Phansi komthunzi welanga.
 ngeke ngkufulathele,

794

K13 / 21

85

(85) Ngayokubcha njalo;
 Kuze kusithe amagquma,
 Abunganyele wena ngungundlovu.
 Uma nginga kubakazi ngungundlovu
 Angingatusi nuzi Matali!
 Uma ngikukhohlwa ngungundlovu,
 Angingakhumbuli nabunye idoloba.
 Umungundlovu undonga sibomvu,
 Ngayawe saba umenze omame,
 Wabuye wamenza saba,
 Kuthena kunjalo wamenza odadekazi,
 Wabuye wamenza izinsizwa zobaba.
 Kodwa namhlanjerna usazimanya.
 Mhlaba hawugwabi ngamanzi,
 Ayengena amanye uyawahlanya.
 Athunzi samadoda sokuyibuka,
 Omame no dadawethu bayayibuka
 Izinsizwa azideli ubuhle bakho.
 Ntaba eziviswa umoya zingafa
 nele, ezinye zingawo.
 Umungundlovu undongazibomvu.

794

K13/21

86

(86)

Ukuthiza amalongwe.

hona umisebenzi wabantu besi
fazane amadoda awawenzi lo
misebenzi. Abafana bayaye ba
theze nabo uma ukuthi kukho
na abayokosa. Kuye kuthizwe
amalongwe izinkangala izinda
weni kopho amalongwe engokho
na. Uma kusebusika amalongo
ngwe atholwa kalula emahla
ngeni. Uma amalongwe engokho
kuthizwa izinkhanga.

Kuye kuthi kapho izinkhomo
zivamisa ukuma khona uma
sezisuthi nomna umhade ziyo
phuya. Ayayekwa amalongwe
azi emhade athozwe. Abanye
bawo buthela ndawonye ama
longwe ukhize kuthi angoma
bawo thathe. Kuye kurrema
ne izintombi, nomna amantombu

794

K13/21

87

87 zane ukuthi kusasa kuhle siyo
theza. Bayisho ngendawo lapho ekho
na amalongo. Sebelungisa a
masaka nezigebetho zokuthela wona
amalongo. Nayilowo esezogwalisa
loko akuphetha uma ekhona ama
longo. Abagali ngokuwa wolela
bagale bawabeko izingunjani ezi
ningi, njalo njena abanye benze
ingumbi ibenye enkulu. Uma ese
bona ukuthi ingumbi yakhe isi
nkulu usezo wolela manjena. Kuye
kuphangelwane amunye angatho
li lutho uma chamba kancane.

Kuyothi uma kufikwa ekhaya
kwenziwe izitha. Izithahe kuye
kwenziwe izingwaba zibenkulu zi
ngabaswa zona. Kuyakuthi uma
izulu libanda kumakhaya ku
baswe zona izitha. Abakuthile
zibaka ziningi izitha.

794

K13/21

88

(88) Nezinkuni zithuzwa kanzalo. kuye
kuphathwe izimbazo zo kucanda um
a kufumaniswa ugodo olufuna u
kucandwa. Izinkuni zona zipha
thelwa izibopho ukhaye kuti um
umuntu esebona ukuthi umnyama
ba wakhe usumkhulu azibophe
azithwale abanye nazo. Nazohe
zenziwa zona izitha. zizodwa izitha
zokothiwa zizodwa futi izitha
zokubasa umaliphendule.

Zizingqi izinhlobo zokuthuzwa
kuye kuthuzwe nezinhlanga
evrasimini ikakhulu umu ku
zokwenziwa utshwala. Notshani
buyathozwa futi bokushawu
lela umu kuphekwa noma ku
phekwa utshwala. Kodwa izinku
ni yizona zingcono kunama
malongwe nokunye njengotshani
nezinhlanga, nenhlabo iyathuzwa

794

K13/21

89

(89) Ukucabaya:- nako kuy ahambe
 lana nokutheza. Kuye kufunwe
 ubulongwe bezinkomo laphozinye
 khona. Uma izinkomo zilala e
 hlane kuye kuyiwe lapho kade
 zilele khona kuthathwe ubulongwe
 e kufunwe namanzi. Ubulongwe
 e sebubekwa ingumbi ibenye ku
 phela ithelwe ngamanzi uxowe.
 Kuthi umaschumanzi kubunjwe
 kucatswaye phansi emhlabathini
 nomna kunotshani akukhethelwa,
 nomna bungqho akusho kutho. U
 banye bacabaya ematsheni uma
 befuna ubulongwe asheshe
 ukhona.

Uma izinkomo zilala esibaye
 ni kucabayeka kalula ngoba ku
 gala ngokukhipha ubulongwe e
 sibayeni, akucatsayelwa phaka
 thii kucatsaywa ngaphandle kwa
 so.

794

K13/21

90*

90

Uhunye ukucabaza kwenziwa ngo
daka. kuye kuthi uma lina izulu
umquba bese ukamanzi manjina.
Sekuzongena amakhosikazi esibayeni
aluxove udaka lolo. Ukucabaze enze
wona amalongo. kuye kuthi anga
na hancane aphendulwe ukuye
omkahlle. Nawo awobulongwe
ayaphendulwa omiswe. Kuyaku
khi uma esomile kwenziwe izitha
ngawo.

Uhunye ekwenza amalongo
ukuba umquba kuthi lona opha
ne waba amaqeqeba kube yiwona
awenza izitha. lamalongo enze
lwa ukhwala ngoba arentuthu
eningi wona. Kuthi ayephuzisa
ukhuphela amamahlle ama
ningi. Uhunye ekubaswayo
amahliza embila, nawo awutha
kahlle njengawo amalongo.

ends. 794